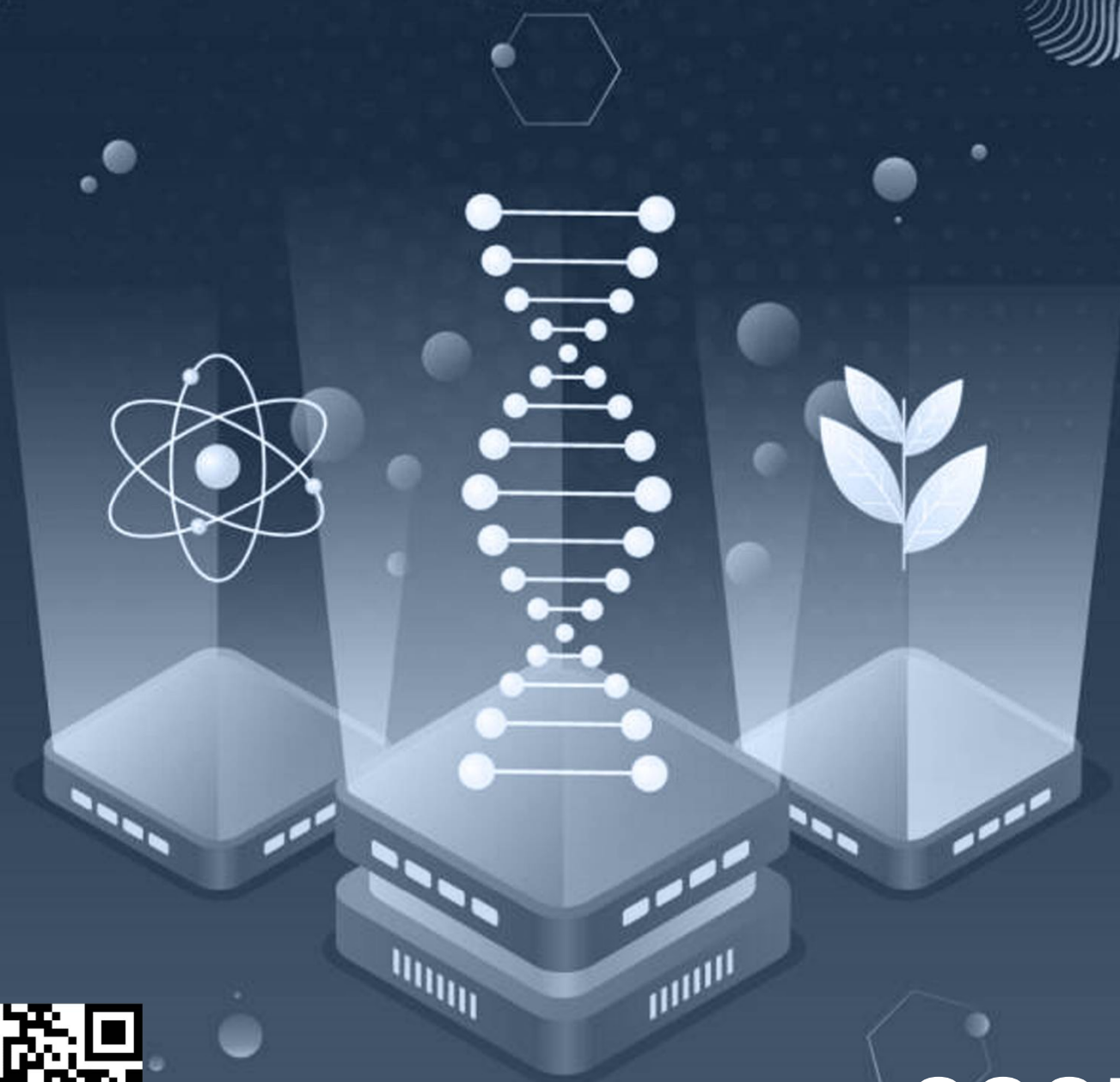

ISSN 2181-0000
Doi Journal 10.26739/2181-0000

JOURNAL OF MAMUN SCIENCE

VOLUME 3, ISSUE 5 **2025**

«MA'MUN SCIENCE» JURNALI

3 JILD, 5 SON

ЖУРНАЛ «MAMUN SCIENCE»

TOM 3, HOMEP 5

JOURNAL OF «MAMUN SCIENCE»

VOLUME 3, ISSUE 5

«MA'MUN SCIENCE» JURNALI

ЖУРНАЛ «MA'MUN SCIENCE» | JOURNAL OF «MAMUN SCIENCE»

№5 (2025) DOI <http://dx.doi.org/10.26739/2181-0000-2025-5>

Бош мухаррир: | Главный редактор:
Chief Editor:

Urazbayeva Dilbar Abdullayevna
Psixologiya fanlari doktori (DSc), professor
Ma'mun Universiteti NTM

Бош мухаррир ўринбосари: | Заместитель
главного редактора: | Deputy Chief Editor:

Xudoynazarov Egambergan Madrahimovich
Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD),
dotsent Ma'mun Universiteti NTM

TAHRIRIY MASLAHAT KENGASHI | EDITORIAL BOARD | РЕДАКЦИОННЫЙ СОВЕТ

FILOLOGIYA FANLARI (INGLIZ TILI)

Axmedov Oybek Saporboyevich

Filologiya fanlari doktori (DSc), professor
O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti

O'rozboyev Abdulla Durdibayevich

Filologiya fanlari doktori (DSc), professor
Ma'mun Universiteti NTM

Kalandarov Oybek Ruzimbayevich

Filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)
Ma'mun Universiteti NTM

Yakubov Muzaffar Kamildjanovich

Filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)
Ma'mun Universiteti NTM

Galiyeva Margarita Rafaelovna

Filologiya fanlari doktori (DSc), professor
O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti

Nasrullayeva Nafisa Zafarovna

Filologiya fanlari doktori (DSc), professor
Samarqand davlat chet tillari instituti

Cho'ponov Otanazar Otojonovich

Filologiya fanlari doktori (DSc)
Urganch davlat universiteti

Yakubova Matluba Tajibayevna

Filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)
Ma'mun Universiteti NTM

Samandarova Lola Sultanovna

Filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)
Toshkent tibbiyot akademiyasi Urganch filiali

FILOLOGIYA FANLARI (RUS TILI)

Cho'ponov Otanazar Otojonovich

Filologiya fanlari doktori (DSc)
Urganch davlat universiteti

Ruzmetov Surojbek Allaberganovich

Filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)
Urganch davlat universiteti

FILOLOGIYA FANLARI (NEMIS)

Yakubova Matluba Tajibayevna

Filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)
Urganch davlat universiteti

FILOLOGIYA FANLARI (O'ZBEK TILI)

Matnazarov Javlanbek Kabulovich

Filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)
Ma'mun Universiteti NTM

TARIX FANLARI

Anatoliy Sagdullayevich Sagdullayev

Tarix fanlari doktori, professor; akademik

O'zbekiston Respublikasi Fanlar
akademiyasining haqiqiy a'zosi

Ashirov Adhamjon Azimbayevich

Tarix fanlari doktori, professor,
O'zbekiston Respublikasi

Fanlar akademiyasi Tarix instituti.

Goncharov Yuriy Mixaylovich

Tarix fanlari doktori, professor
Altay davlat universiteti Rossiya

Shaydurov Vladimir Nikolayevich

Tarix fanlari doktori, dotsent
Leningrad davlat universiteti Rossiya

Abdullayev Utkir Ismoilovich

Tarix fanlari doktori (DSc),
dotsent Urganch davlat universiteti

Matkarimova Sadoqat Maqsudovna

Tarix fanlari doktori (DSc), dotsent
Ma'mun Universiteti NTM

Abdullayev Timur Pulatovich

Tarix fanlari nomzodi, dotsent
Ma'mun Universiteti NTM

Abdalov Umidbek Matniyazovich

Tarix fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD),
Dotsent Ma'mun Universiteti NTM

Jumaniyozova Mamlakat Tojiyevna

Tarix fanlari nomzodi (PhD), dotsent
Urganch davlat universiteti

Xo'jamuratov Umarjon Rustamovich

Tarix fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)
Urganch pedagogika instituti

PSIXOLOGIYA FANLARI

Shoumarov G'ayrat Baxromovich

Psixologiya fanlari doktori, professor; akademik
O'zbekiston Respublikasi

Fanlar akademiyasining haqiqiy a'zosi

Kryukova Tatyana Leonidovna

Psixologiya fanlari doktori, professor
Kostroma davlat universiteti Belorusiya

Karpinskiy Konstantin Viktorovich

Psixologiya fanlari doktori, professor
Grodno davlat universiteti Belorusiya

IQTISODIYOT FANLARI

Ruzmetov Baxtiyar

Iqtisodiyot fanlari doktori, professor
Ma'mun Universiteti NTM

Sherov Alisher Bakberganovich

Iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa
doktori (PhD), professor

Ma'mun Universiteti NTM

Voronsova Yuliya Vladimirovna

Iqtisodiyot fanlari nomzodi

Moskva davlat boshqaruvi universiteti

Jabborov Umarbek Rustambekovich

Iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

Ma'mun Universiteti NTM

Cho'ponov San'at Otanazarovich

Iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

Ma'mun Universiteti NTM

Niyazmetov Islambek Masharipovich

Iqtisodiyot fanlari doktori (DSc), dotsent

Ma'mun Universiteti NTM

PEDAGOGIKA VA FALSAFA FANLARI

Sardor Sharifzoda O'razboy Tabib o'gli

Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa
doktori (PhD), dotsent

Ma'mun Universiteti NTM

Matnazarov Javlanbek Kabulovich

Filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

Ma'mun Universiteti NTM

Adilov Zafar Yunusovich

Falsafa fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

Ma'mun Universiteti NTM

Slepko Yuriy Nikolayevich

Psixologiya fanlari doktori, professor

Yaroslav davlat pedagogika universiteti

Xazova Svetlana Abduraxmanovna

Psixologiya fanlari doktori, dotsent Kostroma
davlat universiteti Belarusiya

Kalandarova Madina Baxadirovna

Psixologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

Ma'mun Universiteti NTM

Nurullayeva Baxtigul Bobojonovna

Psixologiya fanlari nomzodi, dotsent Ma'mun

Universiteti NTM

TIBBIYOT FANLARI

Yuldashev Baxrom Sobirjanevich

Tibbiyot fanlari doktori (DSc), dotsent

Ma'mun Universiteti NTM

Abdullayev Ravshanbek Babajonovich

Tibbiyot fanlari doktori, professor

Toshkent tibbiyot akademiyasi Urganch filiali

Esamuratov Aybek Ibragimovich

Tibbiyot fanlari doktori (DSc), dotsent

Toshkent tibbiyot akademiyasi Urganch filiali

Samandarova Barno Sultonovna

Biologiya fanlari nomzodi, dotsent

Toshkent tibbiyot akademiyasi Urganch filiali

Tajiyeva Zebo Baxodirovna

Tibbiyot fanlari falsafa doktori (PhD)

Toshkent tibbiyot akademiyasi Urganch filiali

Nazarova Maloxat Berdiboyevna

Tibbiyot fanlari falsafa doktori (PhD)

Toshkent tibbiyot akademiyasi Urganch filiali

Xudaynazarova Salomat Ruzibaevna

Tibbiyot fanlari nomzodi, dotsent

Toshkent pediatriya tibbiyot instituti

ILMIY JURNAL TEXNIK KOTIBI

Sultanov Samandar Maxmud o'g'li

Arxeolog (tadqiqotchi pedagog)

Ma'mun Universiteti NTM

FILOLOGIYA

1. Yakubova Matluba Tajiboevna SHEVAGA XOS LEKSIK BIRLIKLARNING ERKIN SAMANDAR SHE'RIYATIDAGI BADIY AHAMIYATI.....	8
2. Rayxan Madaminova HOFIZ XORAZMIY "DEVON"IDAGI MA'NODOSH SO'ZLAR TAHLILI.....	17
3. Yangibayeva Nodira, Rahimova Mohigul HAYOT-MAMOT MOTIVINING IKKI XIL BADIY TALQINI.....	25
4. Niyazmetova Shahlo Adamboyevna ULUG'BEK HAMDAM SHE'RLARIDA PARALLELIZMLARNING QO'LLANILISHI VA O'ZIGA XOSLIGI.....	31
5. Pirmatova Ozodaxon Saparboyevna SHOLICHILIK LEKSIKASI VA GURUCHLI TAOM NOMLARINING LEKSIK-GRAMMATIK XUSUSIYATLARI.....	35
6. Jumanyazova Muxabbat Xusinovna XORAZM XALQ QO'SHIQLARI LEKSIKASIDAGI AYRIM SO'ZLARNING ETIMOLOGIYASI XUSUSIDA.....	40
7. Fayzullaeva Rukhshona Lutfulloevna, Melikova Martaba Numonovna INFLUENCE OF GLOBALIZATION ON THE COMMUNICATION PROCESS.....	44
8. Raufjon Maxmudov, Anaxon Vapayeva O'ZBEK VA RUS TILLARI LEKSIKASIDA ENG YANGI QATLAM.....	51
9. Ихтиёр Бабаназаров XII ACP XORAZM ILMIIY-ADABIY MUHITIDA MAHMUD ZAMAXSHARIYNING TUTGAN UPHI.....	56
10. Rayxan Madaminova HOFIZ XORAZMIY "DEVON"IDAGI KO'P MA'NOLI LEKSIK BIRLIKLARNING ASARDAGI O'RNI.....	62
11. Abdullayeva Poshshajon Usmon qizi FRAZEOLOGIK BIRLIKLAR VA ULARNING O'RGANILISHI.....	69
12. Matyakubova Surayyo Abdullayevna OGAHIYNING TARIXIY ASARLARIDA QO'SHMA FE'LLAR SINONIMIYASI.....	73
13. Xo'jamurodova Iroda Anvar qizi SEMIOTIKA: NAZARIY ASOSLAR VA TADQIQOTLAR.....	78

IQTISODIYOT

1. Karimova Madina

XORAZM VILOYATIDA KICHIK BIZNESNI RIVOJLANTIRISHNING HUDUDIIY XUSUSIYATLARI VA TADBIRKORLIK KO'NIKMALARINI BAHOLASH.....83

2. Baxtiyarova Sabohat Baxtiyarovna

STRATEGIK MENEJMENTNING O'ZBEKISTON SHAROITIDAGI TATBIQI.....91

PEDAGOGIKA

1. Davletov Erkaboy Yusubovich

BOSHLANG'ICH SINFI O'QUVCHILARIDA TAYANCH HAYOTIY KOMPETENSIYALARNI SHAKLLANTIRISH IMKONIYATLARI.....95

2. Usanova Zulfiya Bozorovna

PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARNING GENEZISI VA RIVOJLANISH BOSQICHLARI...98

3. Odinaeva Gulshoda Shavkatovna

TARBIYA DARSLARI VOSITASIDA O'QUVCHILARDA IJTIMOIIY DAXLDORLIK TUYG'ULARINI TAKOMILLASHTIRISH METODIKASI.....102

PSIXOLOGIYA

1. Raximov Bobur, Radjapova Dilnura

SHAXS IJTIMOIIYLASHUVINING PSIXOLOGIK ASOSLARI.....107

TARIX

1. Babajanova Nilufar Alisherovna

QUYI AMUDARYO TARIXIIY-GEOGRAFIK REGIONIDA URBANISTIK JARAYONLAR. AHOLINING JOYLASHISHI VA TARIXIIY TARAQQIIYOT SAHIFASI.....111

2. Bekchanov Doniyor

XORAZM JADIDLARI QARASHLARIDA DAVLAT VA JAMIYAT HAYOTINI MODERNIZATSIYALASH MASALALARI.....115

3. Tajiyeva Umida Rajabboevna

O'ZBEK XALQI MADANIYATIDA TABIATGA MUNOSABATNING BA'ZI MASALALARI.....119

4. Tilovboyeva Mardona Aybekovna

O'RTA OSIYO MINTAQASI TABIIY-GEOGRAFIK HOLATI, HUDUDIIY CHEGARALARI MASALALARIGA DOIR BA'ZI CHIZGILAR.....123

5. Исмаилов Улугбек Сапарбой огли

ПРОБЛЕМА ХИЩНИКОВ В ЭКОЛОГИИ ДРЕВНЕГО ПЕРИОДА ХОРЕЗМСКОГО ОАЗИСА.....127

6. Rajabova Zuhra Sa'dullayevna, Raximova Intizor Rustamovna

XIX ASR OXIRI-XX ASR BOSHIDA TURKISTONDA TA'LIM TIZIMI TRANSFORMATSIYASINING BA'ZI MASALALARI.....132

7. Marimov Muzaffar Erkinovich	
XX ASRNING 20-30-YILLARI XORAZM OKRUGIDA SOG‘LIKNI SAQLASH SOHASI VA UNDAGI O‘ZGARISHLAR.....	137
8. Bekchanov Doniyor	
AVAZ O‘TAR QARASHLARIDA JADIDCHILIK G‘OYALARI.....	141
9. Sultanov Samandar Mahmud o‘g‘li	
XORAZM VOHASI VA G‘ARBIY SO‘G‘D HUDUDLARINING GEOGRAFIK SHAROITI, HUDUDIIY CHEGARALARI MASALALARI.....	145
10. Abdullayev Abdurasul Abdulpattoevich	
QUR‘ONI KARIM OYATLARINI TAVIL QILISHDA ISHORIY TAFSIRLARNI O‘RNI.....	149
11. Misrbekova Makhliyo	
THE REPRESENTATION OF USTRUSHANA’S HISTORY IN NUMISMATIC SOURCES...	155
12. Bekimbetov Bahodir Mirzabaevich	
YANGI O‘ZBEKISTONDA OROL FOJIASINI HAL ETISHGA YONDASHUVNING TUBDAN O‘ZGARISHI VA UNING NATIJALARI.....	161
13. Xayitmuratova Zaynura G‘aybullayevna	
QADIMGI MARKAZIIY OSIYO XALQLARINING METROLOGIK TIZIMI: O‘LCHOV BIRLIKLARINING PAYDO BO‘LISHI VA RIVOJLANISHI.....	167

Ихтиёр Бабаназаров-

Тошкент давлат ўзбек тили ва адабиёти университети, Матншунослик ва адабий
манбашунослик кафедраси мустақил изланувчиси
E mail: babanixtiyor@gmail.com

ХII АСР ХОРАЗМ ИЛМИЙ-АДАБИЙ МУҲИТИДА МАҲМУД ЗАМАХШАРИЙНИНГ ТУТГАН ЎРНИ

<http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.15670084>

АННОТАЦИЯ

Қадим Хоразм маданиятига назар солар эканмиз, фикҳ, тафсир, ҳадис, балоғат, фасоҳат каби турли соҳа олимларининг битта ҳудудда тўпланиши бу муҳит илм-фани, адабиётини юксак чўққига кўтарилишига сабаб бўлганига амин бўламиз. Шунингдек, уламою удабонинг илм талабида Бағдод, Шом, Миср, Макка ва Мадина каби олис шаҳарларга сафар қилишлари уларнинг илмга, таълимга бўлган ихлос ва муҳаббатининг ёрқин белгисидир.

ХII аср Хоразм илмий-адабий муҳити ҳақида сўз борар экан, албатта, Абул Қосим Маҳмуд Замахшарийнинг ҳиссаси юксак бўлганини эътироф этиш зарур. Замахшарийнинг тафсир, ҳадис, фикҳ, усули фикҳ, калом илми, мерос илми каби соф диний-ижтимоий йўналишдаги китоблари олимнинг илоҳиёт соҳасидаги нақадар буюк мақомини кўрсатса, соф лингвистик ва адабий мавзудаги, хусусан, араб тили фонетикаси, морфологияси, синтаксиси, адабиётнинг назарий асосини белгиловчи балоғат илми, луғатшунослик, воизлик санъати, шеър нақди (адабий танқид) аруз қоидаларига оид илмий-адабий мероси унинг нафақат қадим Хоразм адабий муҳитининг, балки ХII аср бутун Шарқ филологиясининг даражасини белгилайди. Шунингдек, Замахшарийнинг самарали илмий-адабий фаолияти нафақат Хоразм, балки бутун Шарқ илмий-адабий муҳити тараққиёти ва ривожига қўшган ҳиссаси улканлигини ҳамда унинг тутган ўрнини юксак эканлигини кўрсатади.

Калит сўзлар: “Атвоқуз заҳаб”, шеърят, аруз, ийжоз, киноя, истиора, мақолот, мақомот, тилшунослик, манокіб, балоғат ва фасоҳат.

Ихтиёр Бабаназаров –

независимый исследователь кафедры текстологии и
литературного источниковедения Ташкентского государственного
университета узбекского языка и литературы

РОЛЬ МАХМУДА ЗАМАХШАРИ В НАУЧНО-ЛИТЕРАТУРНОЙ СРЕДЕ ХОРЕЗМА XII ВЕКА

АННОТАЦИЯ

Смотря на культуру древнего Хорезма, мы убеждаемся, что собрание ученых различных областей, таких как толкование Корана (тафсир), юриспруденция, хадис,

риторика и красноречие в этом регионе привело к подъему науки и литературы в этой среде на высокий уровень. Кроме того, тот факт, что ученые путешествовали в далекие города, такие как Багдад, Сирия, Египет, Мекка и Медина в поисках знаний, является явным признаком их искренности и любви к науке и образованию. Когда речь идет о научной и литературной среде Хорезма в 12 веке, необходимо признать большой вклад Абул Касима Махмуда Замахшари. Книги Замахшари на религиозные и общественные темы, такие как тафсир, хадисы, юриспруденция, усули фикх, догматика демонстрируют высокий статус ученого в области теологии, в то время как его научное и литературное наследие на лингвистические и литературные темы, в частности, по фонетике, морфологии, синтаксису арабского языка, риторике, определяющей теоретическую основу литературы, лексикографии, искусству проповеди, правилам поэтической критики (литературоведения), определяют уровень не только древнехорезмийской литературной среды, но и всей восточной филологии XII века. Кроме того, плодотворная научно-литературная деятельность Замахшари демонстрирует величие его вклада в развитие не только Хорезма, но и всей восточной научно-литературной среды.

Ключевые слова: «Атвакуз захаб», поэзия, аруз, иджаз, ирония, аллегория, макалат, макамат, лингвистика, манакиб, красноречие и беглость.

Ikhtiyor Babanazarov –

independent researcher at the Department of

Textology and Literary Source Studies,

Tashkent State University of Uzbek Language and Literature

THE ROLE OF MAHMUD ZAMAKHSHARI IN THE SCIENTIFIC AND LITERARY ENVIRONMENT OF 12TH-CENTURY KHOREZM

ABSTRACT

When we look at the culture of ancient Khorezm, we are convinced that the gathering of scholars of various fields such as jurisprudence, exegesis, hadith, rhetoric, and eloquence in one region led to the rise of science and literature in this environment to a high level. Also, the fact that scholars traveled to distant cities such as Baghdad, Syria, Egypt, Mecca, and Medina in search of knowledge is a clear sign of their sincerity and love for science and education. When it comes to the scientific and literary environment of Khorezm in the 12th century, it is necessary to recognize the great contribution of Abul Qasim Mahmud Zamakhshari. Zamakhshari's books on purely religious and social topics such as tafsir, hadith, jurisprudence, usuli fiqh, kalam ilmi, erosi ilmi demonstrate the scholar's great status in the field of theology, while his scientific and literary heritage on purely linguistic and literary topics, in particular, on the phonetics, morphology, syntax of the Arabic language, the science of rhetoric that determines the theoretical basis of literature, lexicography, the art of preaching, and the rules of poetic criticism (literary criticism), determine the level of not only the ancient Khorezm literary environment, but also the entire Eastern philology of the 12th century. In addition, Zamakhshari's fruitful scientific and literary activity demonstrates the greatness of his contribution to the development and advancement of not only Khorezm, but also the entire Eastern scientific and literary environment, and the high position he occupied.

Keywords: "Atwaquz zahab", poetry, aruz, ijaz, irony, allegory, article, authority, linguistics, manaqib, eloquence and fluency.

КИРИШ ВА ДОЛЗАРБЛИГИ

Кўхна Хоразм заминида азалдан жаҳон фани ва маданияти ривожига муносиб ҳисса қўшган кўплаб буюк алломалар етишиб чиққан. Абул Қосим Замахшарий ана шундай улуғ сиймолардан биридир.

Маҳмуд Замахшарийнинг ҳаёти ва илмий мероси асрлар давомида Шарқ ва Ғарб тадқиқотчиларининг диққат марказида бўлган. Замахшарийнинг ҳаёти ва илмий фаолияти

билан боғлиқ маълумотлар аксар тарихчи олимларнинг тадқиқотларида учрайди. Жумладан, Самъоний, Ёқут Ҳамавий, Ибн Холликон, Ибн Қутлубғо, Жалолуддин Суьутий, Абулхайр Исомуддин Аҳмад ибн Мустафо Тошкўпризода, Ҳожи Халифа Чалабий, Абдулхай Лакнавий, Зириклий каби муаррихлар ўз асарларида Маҳмуд Замахшарий ҳақида муҳим маълумотлар қолдирганлар.

МЕТОДЛАР ВА ЎРГАНИЛИШ ДАРАЖАСИ

Ушбу мақолада тарихий, биографик ва адабий-таҳлилий ёндашув асосида Замахшарийнинг ҳаёти, илмий мероси, фаолияти ва яшаган даврининг ижтимоий-маданий муҳитига илмий назар ташланди. Мақола ёзишда муаррихлар, фикҳ, тафсир, луғат ва адабиётшунослик манбалари, қўлёзма ва замонавий илмий изланишлар таҳлил қилинди.

НАТИЖАЛАР ВА МУХОКАМА

Алломанинг тўлиқ исми Абул Қосим Маҳмуд ибн Умар ибн Муҳаммад ибн Аҳмад Замахшарий бўлиб, у ҳижрий 467 йил ражаб ойининг 27-куни (меърож кечаси), милодий 1075 йил 23 март сешанба куни Хоразмнинг Замахшар (ҳозирги Туркменистон жумҳуриятининг Тошҳовуз шаҳридан 30 чақирим узоқликда жойлашган Измихшир) қишлоғида таваллуд топди.

Жоруллоҳ Замахшарий ва унинг илмий-адабий мероси хусусида тўлароқ тасаввур ҳосил қилиш учун олим ва адиб яшаган ижтимоий-маданий муҳит билан яқиндан танишиш мақсадга мувофиқ.

Х-ХІІ асрларда Хоразм пойтахти кўҳна Урганч ҳам сиёсий-иқтисодий, ҳам ижтимоий-маънавий жиҳатдан ривожланиб, жаҳон миқёсида илм-фан ва санъат марказларидан бирига айланган эди. Султон Отсиз ҳукмронлиги даврида, хусусан, ҳижрий 536, милодий 1141 йилдаги Хуросон юришидан сўнг бу марказга машҳур олимларн таклиф қилинди. Ҳироқий (ваф. 541/1146), Қози Абул Фазл Кирмоний (ваф. 545/1150), Абу Мансур Аббодий (ваф. 547/1152) ва Қози Ҳусайн Арсабандий (ваф. 548/1153) каби олим ва адиблар бу таклифни қабул қилиб, кўҳна Урганчга жойлашдилар. Шунингдек, имом Фаҳриддин Розий (ваф. 606/1209) ва шоир Рашидуддин Вотвот (вафоти 573/1177) ҳам айни даврда Хоразмда илмий ва ижодий фаолиятини давом эттирганлар [1].

Бундай улуг олим ва мумтоз адибларнинг бир жойга тўпланиши Хоразм илм-фан ва адабий муҳитини гуллаб-яшнади. Хоразмшоҳларнинг ҳукмронлик даврида турли соҳа олимлари, шоир ва адибларга кўрсатилган алоҳида эҳтиром анъана сифатида ғазнавийлар, салжукийлар ва маҳаллий сулолалар даврида ҳам муайян даражада давом этди. Шу тариқа Хоразм Ислом оламининг энг муҳим марказларидан бири сифатидаги мақомини мўғуллар истилосигача сақлаб қолди.

Тарихчи олим Ал-Мақдисийнинг хабар беришича, Хоразм уламо ва фузалога бой, улкан нуфузга эга, сон-саноксиз мадраса ва кутубхоналар билан безалган минтақадир. Маҳмуд Замахшарий шу табаррук заминда дунёга келди. Замахшарий дастлабки илмни она юрти Замахшарда ўз даврининг илмли кишиларидан саналган отаси Умар ибн Муҳаммад ибн Аҳмаддан олди. Демак, камбағал, аммо тақводор оилада ўсган Замахшарий учун илк сабоқ мактаби зиёга тўла оиласи эди. Ёшлик чоғларидан илм-ирфонга ташна бўлиб ўсган Замахшарий кейинчалик билимини янада ошириш мақсадида ўз даврининг йирик маърифий марказларидан Бухоройи шарифга йўл олади. Замахшарий ёшлигидан илмга шу қадар ташна эдики, ҳатто отаси оламдан ўтганида ҳам ватанидан йироқда илм таҳсили билан банд эди.

Қадим Хоразм маданиятига назар солар эканмиз, фикҳ, тафсир, ҳадис, балоғат, фасоҳат каби турли соҳа олимларининг битта ҳудудда тўпланиши бу муҳит илм-фани, адабиётини юксак чўққига кўтарилишига сабаб бўлганига амин бўламиз. Шунингдек, уламою удабонинг илм талабида Бағдод, Шом, Миср, Макка ва Мадина каби олис шаҳарларга сафар қилишлари уларнинг илмга, таълимга бўлган ихлос ва муҳаббатининг ёрқин белгисидир. Мисол учун Абу Бакр ал-Хоразмий кўплаб мамлакатларга саёҳат қилиб, Ҳалабда Сайфуд Давла ал-Ҳамадонийнинг ва Рай шаҳрида эса Ас-Соҳиб ибн Аббоднинг суҳбатида бўлган. У Рай шаҳрида қадимий ва замонавий адабиётни, Нишопурда эса араб

халқининг ўтмиш ҳикояларини, уларнинг ой-кунлари ҳисобини ва турли масаллар тўпламларини ўрганиб чиқди, адаб илми ва грамматикага оид китобларидан таҳсил олди [2].

Диний ва фикҳий илмлар билан бир қаторда воизлик, ҳадис ва хабар ривоят қилиш илми ҳам ривожланди. Турли соҳаларда бу ҳудуддан кўплаб олимлар чиқиб, ўзларининг қобилият ва малакалари билан ном қозондилар. Улар орасидан бир қанча муҳаддислар етишиб чиқди. Шундай муҳаддислардан бири Музхириддин ал-Хоразмийдир. Бу олим ҳадис излаш мақсадида Самарқанд, Бухоро ва Бағдодга саёҳат қилган. Бағдоднинг Низомийя мадрасасида воизлик қилган ва юртига қайтгач, илм тарқатган [3].

Жалолиддин ибн Шамсиддин Хоразмий ал-Курланий ҳам ушбу минтақанинг фикҳ, ҳадис ва тасаввуф соҳаларида кўзга кўринган машҳур олимларидан эди. Унинг илмидан баҳраманд бўлиш учун дунёнинг турли жойларидаги илм толиблари олим ҳузурига бош уриб келишган. Минтақадан чиққан муҳаддислардан яна бири Абул Уъла Фаразий юрт кезиб, ҳадис эшитиб, олган илмларини ёйиш билан эътибор қозонган олимлардан [4].

Абул Муайяд Хоразмий ҳам шу минтақадан чиқиб, илм таҳсил қилиш мақсадида Бағдод ва Шом диёрига бориб илм олган. Ўз юрти Хоразмга қайтгач, қозилик ва воизлик қилган. Чингизхон босқинчилигидан кейин яна Бағдодга қайтиб у ерда таълим олди ва Имом Абу Ҳанифанинг “Муснадларини” икки жилдга жамлаган. Довуд ибн Рошид Ал-Хоразмий Бағдодга сафар қилиб, у ердаги узоқ таҳсилдан сўнг машҳур муҳаддис сифатида ном қозонган, ундан Ибн Можа, Насоий каби улуғ муҳаддислар ҳадис ривоят қилишган [5]. Алишер Навоийнинг бир нечта асарларида номи тилга олинган, Хоразм минтақасининг фақиҳ ва муҳаддис олимларидан Нажмуддин Кубро сунний ақидани ва фикҳда Шофиъий мазҳабини мустаҳкам ушлаган машҳур тасаввуф шайхларидан бири бўлган [6].

XII аср Хоразм илмий-адабий муҳити ҳақида сўз борар экан, албатта, юқорида номлари зикр қилинган олимлар билан бирга Абул Қосим Маҳмуд Замахшарийнинг ҳам ҳиссаси юксак бўлганини эътироф этиш зарур. Замахшарийнинг тафсир, ҳадис, фикҳ, усули фикҳ, калом илми, мерос илми каби соф диний-ижтимоий йўналишдаги китоблари олимнинг илоҳиёт соҳасидаги нақадар буюк мақомини кўрсатса, соф лингвистик ва адабий мавзудаги, хусусан, араб тили фонетикаси, морфологияси, синтаксиси, адабиётнинг назарий асосини белгиловчи балоғат илми, луғатшунослик, воизлик санъати, шеър нақди (адабий танқид) аруз қоидаларига оид илмий-адабий мероси унинг нафақат қадим Хоразм адабий муҳитининг, балки XII аср бутун Шарқ филологиясининг даражасини белгилайди.

Бошқа Мовароуннаҳр минтақаларидан фарқли ўлароқ, бу ҳудудда адабий муҳит ривож топиши ва гуллаб-яшнашига сабаб бўлган омиллардан яна бири ҳукмдор ва вазирларнинг адабиёт соҳасига катта қизиқиш ва рағбат билан қараганлари, уларнинг ўзлари ҳам ижод билан шуғулланганларидир. Бунга Ар-Рақоший, Ас-Суҳайлий ва Абу Абдуллоҳ ибн Иброҳим ат-Тоҷир ва Ал-Бажурий каби ҳукмдор ва вазирлар хонадонларини мисол қилиш мумкин [7].

Доктор Мужиб Ал-Мисрийнинг таъкидлашича, араб, форс ва турклар адабиётидаги эътиборга сазовор умумий жиҳатларидан бири шуки, халифалар, султонлар, подшоҳлар ва шахзодалардан кўплаб шоирлар чиққан. Шеърят – ҳокимият пойдеворини мустаҳкамлашга хизмат қилган. Бу ҳолат Саҳиб ибн Аббоднинг: “Шеър (яъни мушоира) подшоҳ билан бошланиб, подшоҳ билан тугайди”, деган машҳур ҳикматини эслатади [8].

Салжукийлар даврида кўплаб шоирлар етишиб чиқди. Бунга Султон Санжар ва Хоразм султони Отсиз ўртасидаги кескин рақобат катта таъсир кўрсатди. Яъни, душман давлатларнинг султонлари фақат моддий куч-қувватда эмас, илмий-адабий фаолиятда ҳам рақобатлашдилар, ўзаро рақобатда ғолибликка сабаб бўлувчи омиллар изланди. Истеъдодли шоир ва адибларга ижод имкониятлари очилди. Мушоира ва илмий баҳс-мунозараларда ўз муваффақиятлари билан машҳур бўлган шоир ва адиблар рағбатлантирилди. Гарчи шоҳлар ўз шон-шухрати учун хазиналар сочган бўлсалар-да, бу ҳиммату ҳаракатнинг излари олиму фузалога эътиром кўрсатиш билан давом этди, саройларда араб ва форс шоирларига, адиб ва олимларига кенг шароитлар яратилди. Натижада мамлакатнинг обрўси ошди, маънавий захира бойиди. Қарши томонларнинг шоирлари худди кураш тушаётган паҳлавонлардек

даханаки жангга кириб, бадийят майдонида рақобатлашганлар. Тўғри, бу курашда бир-бировни ҳажв қилиш руҳи устивор кўринса-да, жараёнда балоғат ва фасоҳатга асосланган чинакам сўз усталари эътироф этилган. Бу каби ҳолатни Султон Отсиз шоири Рашидиддин ал-Вотвот ва Султон Санжарнинг шоири Анварий ўртасида бўлиб ўтган шеърини “жанглар”да кўрамиз [9].

Бу даврда буюк имом ва муфассир, адиб ва шоир Жоруллоҳ Замахшарий, давлат арбоби, Султон Муҳаммад Хоразмшоҳнинг вазири, адиб ва шоир Ибн Асбобий, ўз даврининг энг зўр ёзувчилари орасида “Шарқ кўёши” лақабли Махмуд ибн Азиз Ал-Оризий, буюк фақиҳ ва адиб, араб тили ва балоғати, аруз ва шеърини имоми Абул Фатҳ Носириддин ибн Абул Макарим ҳамда ўз даврининг энг зўр адиби ва шоири, мунаққид ва воиз Абул Қосим ибн Ҳусайн ибн Муҳаммад ал-Хоразмий каби буюк алломалар, адиб ва шоирлар яшаб ижод қилганлар [10].

Маълум бўлдики, XI-XIII асрлар қадим Хоразмда илмий заҳирага эга араб тилида ижод қилувчи Махмуд Замахшарий каби адиблар ҳисобига адабий муҳитда араб тилининг нуфузи юксалиб, адабий тил даражасига етган. Бунинг натижасида зулласонайн шоирлар ва уларнинг асарларининг адади йилдан йилга ортиб борган. Улардан Шарқ мумтоз поэтикасининг назарий асосларини мустаҳкамлашга ҳисса қўшган Абу Абдуллоҳ ибн Ҳомид, Ар-Рақоший, Ас-Суҳайлий, Ал-Ҳарасий, Ал-Бақий, Абу Абдуллоҳ ибн Иброҳим ат-Тоҷир каби олимларни, бу ўлкага сафар қилиб, шу адабий муҳитда кўним топган шоирлардан балхлик Рашидиддин ал-Вотвот, Хуросонлик ал-Гулсумий, Шомлик Ибн Унайн, Андалусиялик ал-Ғорнатий, Насолик Муҳаммад бин Аҳмад Насоий ва Нишопурлик Ҳасан ибн Музаффар Найсобирий кабиларни мисол қилиш мумкин [11].

ХУЛОСА

Кўрганимиздек, умрини илм ўрганиш ва ўргатишга бағишлаган Замахшарий Хоразм, Бухоро, Самарқанд, Тобаристон, Хуросон, Исфаҳон, Бағдод, Шом, Миср, Яман, Ҳижознинг Макка, Мадина ва бошқа шаҳарларида, шунингдек, Шарқнинг бошқа турли шаҳар ва қишлоқларида кўплаб шогирдлар етиштирди. Айниқса Маккаи мукаррамада беш йилдан ортиқ яшаган пайтлари олим учун ғоятда серунум бўлди. Чунончи, Маккаи мукаррама бепоён мусулмон оламининг турли бурчакларидан келган зиёратчилар учун нафақат муқаддас бир саждагоҳ, балки етук олимлар, илм толиблари тўпланадиган илмий марказ эди.

Иқтибослар / References / Сноски

1. Наси Çiçek. Zemaşerî ve atwâqu'z-zeheb fi'l-mewâ'iz we'l-hutab adli eseri., Malatya: İnönü Üniversitesi, 2015. 179 б. 9-10б.
2. Ҳинд Ҳусайн Тоҳа. «Ал адабул арабий фи иқлими Ховаризм», Бағдод.: “Дорул хуррийа”, 1976 й., 521б., 78-б.
3. Ҳинд Ҳусайн Тоҳа. «Ал адабул арабий фи иқлими Ховаризм», Бағдод.: “Дорул хуррийа”, 1976 й., 521б., 72-б.
4. Ҳинд Ҳусайн Тоҳа. «Ал адабул арабий фи иқлими Ховаризм», Бағдод.: “Дорул хуррийа”, 1976 й., 521б., 72-б.
5. Исмоил Пошо Бағдодий. “Ҳадиятул орифийн – асмоул муаллифийн ва асаарул мусоннифийн”, 1-жилд., Истанбул.: “Маъориф”, 1955 й., 676б., 359-б.
6. Ҳинд Ҳусайн Тоҳа. «Ал адабул арабий фи иқлими Ховаризм», Бағдод.: “Дорул хуррийа”, 1976 й., 521б., 73-б.
7. Ҳинд Ҳусайн Тоҳа. «Ал адабул арабий фи иқлими Ховаризм», Бағдод.: “Дорул хуррийа”, 1976 й., 521б., 77-б.
8. Доктор Мужиб Ал-Мисрий. “Араб ва турк адабиёти” (Қиёсий тадқиқот). Қоҳира.: “Мактабатун наҳзати ал мисриййа”, 1988й., 601б., 364-365б.
9. Ҳинд Ҳусайн Тоҳа. «Ал адабул арабий фи иқлими Ховаризм», Бағдод.: “Дорул хуррийа”, 1976 й., 521б., 81-б.

10. Ҳинд Ҳусайн Тоҳа. «Ал адабул арабий фи иқлими Ховаризм», Бағдод.: “Дорул хуррийа”, 1976 й., 521б., 82-б.
11. Ҳинд Ҳусайн Тоҳа. «Ал адабул арабий фи иқлими Ховаризм», Бағдод.: “Дорул хуррийа”, 1976 й., 521б., 83-84б.

«MA'MUN SCIENCE» JURNALI

3 JILD, 5 SON

ЖУРНАЛ «MAMUN SCIENCE»

TOM 3, HONEP 5

JOURNAL OF «MAMUN SCIENCE»

VOLUME 3, ISSUE 5

Контакт редакций журналов. www.tadqiqot.uz
ООО Тадqiqот город Ташкент,
улица Амира Темура пр.1, дом-2.
Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz
Тел: (+998-94) 404-0000

Editorial staff of the journals of www.tadqiqot.uz
Tadqiqot LLC The city of Tashkent,
Amir Temur Street pr.1, House 2.
Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz
Phone: (+998-94) 404-0000